

УДК 821.161.2

М. І. МАЙСТРЕНКО

м. Миколаїв

ПИТАННЯ ОНТОЛОГІЇ В ПОЕЗІЇ ШЕВЧЕНКА

Онтологічні уявлення Шевченка про світ, його походження, про найсвітлішу тріаду космічних вогнів Місяць – Зоря – Сонце резонують із найдавнішими космогоніями людства.

Ключові слова: онтологія, темрява, тріада.

У поезії Шевченка, як у дзеркалі, відбилися різні грані життя українського народу, висвітлився склад його буття і мислення, сягаючи найглибших часових орієнтирів. Проблема онтології постала яскравим варіантом давніх космогонічних уявлень про світ, вирізьбила його національну модель як гармонійну частину єдиного цілого, накреслила картини первісного світобачення. У давніх космогоніях людства воно ілюструє дрімотний стан хаотичного буття – Нічну Темряву, з якої починалося життя у Всесвіті.

Про важливість ночі в поезії Шевченка свідчать заголовки його творів: «Дівичії ночі», «Минають дні, минають ночі...», «Тарасова ніч», «І день іде, і ніч іде», «Лічу в неволі дні і ночі...», «Не додому вночі йдучи...», «Не спалося – а ніч як море...», «Якось-то йдучи уночі...»; «Причинна», «Утоплена», «Русалка» – нічні романтичні балади, де ніч – головне тло подій. Усі інші ночі в інших творах поета – частка великого життя природи і людини.

Бунтівні стихії у вступі до «Причинної» демонструють свої грізні сили вночі при «блідому» місяці. Та поступово вони заспокоюються, і настає примирення всього того, що наполягало на своїх особливостях. І тільки переклик сичів і скрип ясена відлунюють по Україні. Потім усе стає інакшим. Невиразна барва місяця змінюється на активну енергію світла («А з неба місяць так і сяє»). Сяючий на небі місяць розбухує тілесно-безтілесні творіння природи. Він збирає русалок, душі утоплеників, нехрещених дітей, відьом і всяку нечисть, що розкриває себе опівночі. Місячне сяйво збуджує наміри дівчини, висвітлює тіло молоденького чорнобривого козака в осоці Дніпрових очеретів зі срібним перснем на руці. Ефект зображення при місячному світлі правдоподібний. Нічне сяйво увиразнює тіль-

ки загальні контури тіл та їх рух («Щось ніби блукає... Он щось ходить! Он під дубом щось там робить... Щось лізе ввверх по стовбуру»).

Очевидно, петербурзькі білі ночі вирізьбили образну паралель українських місячних ночей, навіяли відчутну глибину нічного світила. «Срібний перстень на руці» мертвого хлопця відбиває холодним блиском металу, що виграє при місячному сяйві на тілі юнака. Ніч – царица мертвих. У «Причинній» холодна природа срібла і місячного сяйва ідентифікуються.

Уночі починають своє життя різні створіння природи («Кричать сови, спить діброва, Зірочки сіяють, Понад шляхом, щирцею, Ховрашки гуляють» [4, 52]). Сичі і пугачі розривають нічну тишу тривожними голосами, віщуючи недобре («Ой застогнав сивий пугач В степу на могилі»). Проте піком інтенсивного життя стає північ, коли впливають із Дніпра русалки і граються на піску (балада «Причинна»). На березі ставка опівночі повторюється одна і та сама історія трьох утоплеників: матері, дочки і рибалки (балада «Утоплена»). У «Русалці» трагічна метаморфоза дівчини на русалку відбувається «серед ночі» і зринає щоразу в один час («Уже з тиждень, як росту я. З сестрами гуляю Опівночі»). Чари ворожки в «Тополі» набирають силу також опівночі:

«...а як стане

Місяць серед неба,

Випий ще раз: не приїде –

Втретє випить треба...» [4, 77].

Опівночі розпочинається вакханалія нехрещених душ у «Причинній» («Зареготались нехрещені...»), коли вони звертаються до місяця: «Світи довше в чистім полі, Щоб нагуляти доволі. Поки відьми ще літають, Поки півні ще співають...».

Треті півні – межа ночі і дня, початок світанку. Спів третіх півнів раптово обриває дії демонічних сил ночі («Треті півні: кукуріку! – Шелеснули в воду» – [4, 32]), повертає привидів до могил («Провалився козак, Стрепенувся байрак, А могила застогнала» – [5, 7]) і ставить усе на свої місця («І ніхто не знає того дива, що твориться Серед ночі в гаї» – [4, 170]). У «Катерині» ніч прикриває все те, що не повинно стати явним удень («Зайде сонце – Катерина По садочку ходить»). В інших рядках цієї ж поеми сказане висвітлюється більш чітко:

«Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Г р и ц я».

Ніч – пора безпосередніх виявів найніжнішого людського почуття: так, Ярема освідчується Оксані в місячно-зоряну ніч.

Краса і сила чарівно-романтичних українських ночей розкриється Шевченкові на засланні в закутках одноманітно-пустельного Зауралля, покороженого імперією. В Орській фортеці, у вступі до поеми «Княжна» Шевченко відтворить те, що може діятися в Україні місячно-зоряними ночами. «Розкажи», – просить поет вечірню зорю:

Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує.
Як сон-трава при долині
Вночі розцвітає...» [5, 20].

На зелених гілках верби, згадує Шевченко, гойдаються нехрещені діти. І він ніжно звертається до місяця та зорі, як до добрих знайомих: «Місяцю мій ясний...», «Зоре моя...».

Спілкування поета з зоряними світами починалося з ранніх літ. Під час чумакування з батьком на мажі ночами українським степом в одинадцятирічному віці, за словами поета, в пору «найніжнішої молодості» виникав той особливий стан, коли хотілося «обняти оком душі цілість у часі і просторі», з'являлася потреба «вживатися» у безмір Всесвіту. «Те, що переживав тоді, коли колеса чумацької мажі тихо скрипіли, – зазначає П. Зайцев, – а місяць

своїм таємничо-сріблястим сяйвом заливав безмежний степ, лягло потім в основу відповідних космічних мотивів в його ранніх поезіях» [3, 19]. Балада «Причинна» сповнена ритмікою рідних космічних мелодій, насичена яскравими етюдами української природи. У вступі до «Гайдамаків» виразно бринять струни глибоких вражень далекого дитинства. Красу українського степового ландшафту в «Перебенді» Шевченко змалював такою, якою переживав з ранніх літ і яку відчував художньо-поетичним хистом («Кругом його степ, як море Широке, синіє; За могилою могила. А там – тільки мріє»). Думка старого кобзаря Перебенді сягає космічних образів: «Спочине на сонці... І знову на небо...».

День і Ніч, Сонце, Місяць і Зорі належать до важливих онтологічних проблем світу. Небесні світила утримують вселенський лад, репродукують творчі сили Землі і, як складники космічного цілого, символізують найвищу красу Всесвіту. На вершині загадкового щита Ахілла олімпійський майстер Гефест вирізьбив Землю, оперте на неї Небо, «невтомне» Сонце, «сріблястий у повені Місяць» і всі сузір'я («Іліада», [2, 483–485]). А сам щит неначе впливає з глибин велетенського екрана «Іліади». Імітуючи вічність, він набирає космічних розмірів.

Проте кожен народ має свій Олімп і свій Пантеон у світобудові, свій набір основних божеств-символів та архетипних міфологем, що увиразнюють національне світовідчуття, розкривають його специфіку. У багатьох народів існують великі космогонічні поеми, що демонструють національні ієрархії світових онтологічних орієнтирів: у греків – «Теогонія» Гесіода, у скандинавів – «Едди», в італійців – «Божественна комедія» тощо.

Струнку концепцію найдавнішого міфологічного світовідчуття про походження світу з розлогою генеалогією богів і каталогами міфологічних постатей подає «Теологія» Гесіода. За Гесіодом і пізнішими античними авторами (Лукіаном, Аполлодором, Павсанієм), Темрява старша від Світла, Ніч – від Дня, Місяць – від Сонця. Початком світу Гесіод вважає безмежно-пустельну безодню Хаос; пізніше з'являються Гея-Земля, Тартар і Любов-Ерот, що притягує один до одного всі компоненти й

елементи світобудови. Від союзу Темряви з Хаосом виникають Ніч, День, Ереб, Повітря. Від Ночі з Еребом – Доля, Старість, Смерть, Сон, Немезида, Радість, Дружба, Співчуття, Мойри, гесперида тощо («Теогонія», 211–232). Перелік абстракцій у Гесіода великий.

У Біблії первісний акт світобудови також пов'язаний з темрявою: «На початку сотворив Бог Небо і Землю. Земля була пуста й порожня та й Темрява стояла над безоднею...» (книга Буття) [1, 1].

В українській літературі немає таких розлогих і чітких космогоній. Космогонічні уявлення українців про походження світу дають фольклор і поезія Шевченка, який засвоїв і відкрив усю безодню давньоукраїнського міфологічного простору. У творах поета знаходимо набір важливих ключових міфологем з накресленими контурами світобудови та національним образом світу. І ці уявлення виразно резонують із концепціями найдавніших космогоній людства. Так, тема старшинства Ночі в персоніфікованому образі жінки-матері звучить у «Катерині»:

«Спочивають добрі люде,
Що кого втомило:
Кого – щастя, кого – сльози,
Всіх нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати» [4, 52].

У «Тарасовій ночі» материнські функції Ночі ще виразніші («А ніч-мати дасть пораду, – Козак ляха знайде»). У «Гамалії», насиченій хтонічними творіннями антропоморфного характеру, Ніч також наділена природними рисами жінки-матері:

«І ніч стрепенулась:
Не бачила стара мати
Козацької плати» [4, 203].

У Шевченковому хліборобському космосі, як і в античному, небо є важливою координатою духовності, етично-естетичною вершиною, в якій астральна тріада Місяць – Зоря – Сонце символізує космічний вогонь і найсвітліші первні світу. Тому божественне часто імплікується в космічному. Так, у «Гайдамаках» Шевченко висловлює думку, що Місяць ближчий до Бога, ніж люди (уривок «А тим часом місяць пливе оглядать...»). У вступі до поеми «Княжна» зоря виступає посередницею між Богом і поетом.

Місяць і Зоря – протагоністи Шевченкового Олімпу. У вступі до «Гайдамаків» звучить ніжна рефлексія поетової душі на місячне сяйво (уривок «Ти вічний без краю!..»). У пісні «Треті півні» лунає тривожний місячний ноктюрн («Місяцю мій ясний! З високого неба Сховайся за гору...» [4, 119]). Розпачливим болем забарвлене звернення Гонти до зір («Праведній зорі! Сховайтесь за хмару...»). Нижнім зверненням до зорі досвітньої відкривається «Невольник». Зворушливо починається і завершується вступ до «Княжни» («Зоре моя! Мій друже єдиний!»). Улюблена пісня Шевченка «Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя...» гармонійно вписується в місячно-зоряну тематику його творів, оскільки природа Шевченкового космосу, досконалого і прекрасного, антропоморфна. Язичницьким божеством з могутніми потенціями Зла і Добра зображене Сонце у «Плачі Ярославни». Зорі у Шевченка – «карі очі» («Засіяли карі очі, Зорі серед ночі»), Місяць – юнак, Зоря – дівчина, подруга, кохана, Муза, небесна супутниця поета від рідних видноколів до чужих небосхилів, недоступне джерело краси, символ України, сама Україна, її іпостасі в космосі. Шевченкова Зоря – аналог середземноморської Селени, дівчини-жінки-матері, Небесної богині, Священної цариці, космічної Праматері, відгомін міфологічного світовідчуття прадавнього матриархату, такого далекого і одночасно такого близького українській душі, синонімічна паралель гомерівської розоперстої та златошатної Еос, божественної й водночас людської. У живому й одухотвореному Шевченковому Космосі, нічному чи денному, все нагадує про людину.

Немає сумніву, що Шевченкова концепція Ночі і зоряного Неба відкриває давній субстрат української культури. Його індоєвропейські корені сягають невичерпної глибини, проте є самотнім варіантом давніх космогоній про походження світу. У них пульсує поетична природа всесвіту, природа космосу й української душі, гармонійної з космосом.

Різнобарвні українські щедрівки світяться живим астрономізмом пращурів, тішать безпосереднім зв'язком людського і космічного, ілюструючи велику і просту істину про людину як органічну частку живого Космосу. Весь український фольклор астрономічний, і вся поезія Шевченка має астральний характер.

Список використаних джерел

1. Біблія. — К.: Укр. бібл. тов-во, 2012. — 1168 с.
2. Гомер. Іліада / Гомер; пер. Бориса Тена. — К.: Держлітвидав, 1978. — 688 с.
3. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. — Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1956. — 452 с.
4. Шевченко Т. Твори: в 5 т. / Тарас Шевченко. — К.: Дніпро, 1978—1979. — Т. 1. — 1978. — 373 с.
5. Шевченко Т. Твори: в 5 т. / Тарас Шевченко. — К.: Дніпро, 1978—1979. — Т. 2. — 1978. — 365 с.

М. MAISTRENKO

Mykolaiv

THE QUESTIONS OF ONTOLOGY IN SHEVCHENKO'S POETRY

Shevchenkos ontological ideas about the world and its origination from the darkviess, about the brightest triad of space lights: the Moon – the Star – the Sun, resonate with ancient cosmogonies of the mankind.

Key words: ontology, darkness, triad.

М. И. МАЙСТРЕНКО

г. Николаев

ВОПРОСЫ ОНТОЛОГИИ В ПОЭЗИИ ШЕВЧЕНКА

Онтологические представления Т. Шевченко о происхождении мира, о триаде космических огней Луна – Заря – Солнце созвучны древнейшим космогониям человечества.

Ключевые слова: онтология, мрак, триада.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2015

УДК 821.161.2.09: 398

Н. Г. МЕЛЬНИК

м. Кривий Ріг

melnik75_8@ukr.net

ФОЛЬКЛОРНІ МОДУСИ РОМАНУ М. МАТІОС «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»: СЕМАНТИКА СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ КОДІВ

У статті досліджуються особливості функціонування фольклорних семантичних кодів роману М. Матіос «Майже ніколи не навпаки». Акцентовано увагу на варіюванні, трансформаціях фольклорних кодів у творі як провідних ознаках масової літератури.

Ключові слова: фольклор, масова література, семантичний код.

Сучасна українська література перебуває в активному розвитку. Позбавлена постколоніальних комплексів, вона виходить на рівень вільного та оригінального трактування людини і дійсності. Світоглядні і стильові орієнтири сучасного письменства значним чином визначила постмодерна доба, провідними ознаками якої є руйнування літературних канонів, заперечення традиційних вимог до змісту і форми художнього твору, епатажність та експериментаторство. На думку ряду науковців, однією з визначальних рис сучасної української культури є взаємодія та взаємовпливи високої й масової літератур. Тому сьогодні на

часі глибокий, позбавлений надмірної емоційності й категоричності аналіз зразків новітньої літератури, важливий для об'єктивного розуміння стану національної культури загалом.

У сучасному гуманітарному просторі актуалізується проблема дефініції та взаємодії масової й елітарної літератур [1].

На думку О. Романенко, особливістю сучасної доби є те, що «канонічна модель жанру, представленого як ідеальна літературна норма, у літературному та науковому дискурсі ХХ століття похитнулася через розмивання жанрових меж та поступове нівелювання кордонів між високою та масовою літерату-